

GEORGE RITZER: MCDONALDIZACE SPOLEČNOSTI

Jiří KAIPR
Student Katedry Antropologie ZČU

Předchůdci

Prvním krokem k racionalizaci společnosti byl vznik byrokracie. Toto téma rozpracoval Max Weber, na kterého autor knihy svou McDonaldizací navazuje. Byrokracie využívá tzv. formální racionality, v rámci které má hledání optimálních prostředků k dosažení cíle svá pravidla, omezení a širší sociální struktury. V rámci této formy racionality jsou předurčeny cesty, které jedinec může využít k dosažení svých cílů. Není zapotřebí, aby každý jednotlivec znovu hledal nejefektivnější cestu k dosažení cílů, společnost již tyto cesty zná a jednotlivci si mezi nimi maximálně může vybrat. Nejpodstatnějšími rysy byrokracie jsou efektivita, předvídatelnost, vypočítatelnost a kontrola. Byrokracie je nejefektivnější struktura k vyřešení velkého množství problémů, vyžadujících velké papírování. Díky svým pevně zakotveným pravidlům a omezením byrokracie funguje vysoce předvídatelným způsobem. Byrokracie se snaží co největší množství údajů kvantifikovat, neboli proměnit v čísla, to proto, aby vše bylo propočítatelné. A nakonec zvyšuje kontrolu nad lidmi tím, že vyměňuje humánní technologie za nehumánní. Tyto čtyři faktory mají v knize své jednotlivé kapitoly a na jednotlivých racionalizovaných institucích je ukazováno, že se v určitých formách vyskytují ve všech těchto institucích.

Stejně jako všechny vysoce racionalizované instituce i byrokracie vykazuje určité iracionality. Místo, aby byla byrokracie efektivní, často se stává, že zdegeneruje do neefektivních forem. Důraz na kvantifikaci často vede k velkému množství práce špatné kvality.

Ještě je zde zmíněn Weberův termín železná klec iracionality, kterým Weber vyjadřoval svoji obavu, že se systémy budou stávat stále více racionální a že racionální principy budou dominovat ve stále se zvyšujícím počtu společenských sektorů.

Dobrym příkladem toho je současná racionalizace rekreačních aktivit. Recreace by vlastně měla být snahou uniknout racionalizaci našeho každodenního života, ale dnes se stává jen další doménou racionalizace, a ne únikem z ní. Například zájezdy do Evropy organizované pro Američany: Během krátké doby a silně organizovaným způsobem američané navštíví ta nejdůležitější kulturní místa Evropy, ale to takovým způsobem, který bychom jen těžko mohli považovat za rekreační a poznávací. Ze zájezdu jsou vyloučeny jakékoliv překvapení a nepředvídatelnosti.

Po byrokracii je dalším významným předchůdcem McDonaldizace vědecký management. Byl vytvořen Frederickem Taylorem a jeho idea sehrála klíčovou roli při utváření světa ve 20. století. Taylor prováděl tzv. studie času a pohybu, kterými se snažil maximalizovat efektivitu práce produkovanou dělníky. Složitě úkony dělil na malé úseky a snažil se najít "nejlepší

způsob" řešení každého z nich. Jinak řečeno vědecký management vyprodukoval nehumánní technologii, která "vykonávala" velkou kontrolu nad zaměstnanci. Aplikací těchto metod byla skutečně efektivnější práce, která byla více předvídatelná, neboť každý dělá neustále pouze jeden úkon. To přinášelo mnohem větší zisky, zatímco mzda dělníků byla zvýšena jen nepatrně, což je známka vypočítatelnosti.

Dalším předchůdcem je montážní linka. Ta byla vynalezena také na počátku 20. století a to ve zbyrokratizovaném automobilovém průmyslu. Zásluha za tento vynález patří Henrymu Fordovi a k jeho dotváření pomohly ideje vědeckého managementu. Stejně jako u předchozích institucí, jsou hlavními znaky montážní linky efektivita, předvídatelnost, kvantifikace a kontrola.

Jako další podstatné předchůdce uvadí Ritzer vznik velkých uniformních sídlišť a nákupních center. Rozšíření těchto dvou prvků a také rozšíření rychloobslužných restaurací bylo umožněno masovým nástupem automobilů produkovaných montážními linkami.

Základ samotného McDonalda položili dva bratři Mac a Dick McDonaldu, kteří si otevřeli svou první restauraci v roce 1937. Založili ji na kvantifikačních principech rychlosti, objemu a nízké ceny. Aby se vyhnuli chaosu, nabízeli zákazníkům jen omezený jídelníček. Do kuchyně zavedli bratři princip montážní linky. Vytvořili regule, které nařizovaly dělníkům, co mají dělat a dokonce i co mají říkat. Tak se stali tvůrci první rychloobslužné továrny. V roce 1954 navštívil jejich podnik Ray Kroc, který byl mnohem ambicióznější a vybudoval z McDonalda licenční impérium, čímž dal silný podnět k procesu McDonaldizace. Rozebírání vzniku McDonaldu impéria asi nemá smysl...

Efektivita

Efektivita je snahou nalézt a využít co nejlepší možné prostředky k dosažení cíle. Maximální efektivitu při uspokojování pocitu hladu je dosaženo v rychloobslužných restauracích. Když se vám to hodí, dokonce ani nemusíte vystupovat z auta a necháte se obsloužit u průjezdového okénka. Jídlo samotné zpracujete za jízdy, čímž se zbavujete potřeby oddělit si pro jídlo speciální čas. Také domácí kuchyně doznala změn, které vedou k efektivnějšímu využití času - jídla z mikrovlnky a všemožné jiné instantní záležitosti umožňují najíst se bez nutnosti zdoluhavého připravování jídla ze základních surovin. Mezi další příklady zvyšování efektivnosti patří hypermarkety a katalogový či internetový prodej.

Něco co mě trochu překvapilo, protože to k nám ještě nedorazilo je medicína na běžícím pásu neboli McDoctors. Popis Moskevského výzkumného ústavu oční mikrochirurgie je možná celkem výstižný - představa doktorů stojících podél pásu, na němž popojíždí v 3 minutových intervalech lehátka s pacienty co víc k tomu dodat. V USA existuje mnoho institucí, které se snaží pacienty ošetřovat jako na běžícím pásu a to za účelem - co jiného by to mohlo být - maximalizace zisků. Další zajímavostí jsou noviny jako např. USA TODAY, které jsou plné co nejkratších článků podávajících informace o událostech bez jakýchkoliv souvislostí. Úspora času na prvním místě. Toto jsou příklady ukazující, že efektivnost není jen normou pro rychloobslužný průmysl, ale prostupuje celou mcdonaldizovanou společností.

Vypočítatelnost

Důraz na kvantitu, a to často ke zhoubě kvality, je druhou dimenzí mcdonaldizace. V rychloobslužných restauracích je toho nejlepším příkladem Big Mac. V zábavě jsou to např. hromadné zájezdy, sledovače sledovanosti televizních pořadů určující, které programy se budou vysílat či třeba úprava pravidel v některých sportech vedoucí k většímu množství gólů a k větší rychlosti hry. Na univerzitách se užívají průměry a počet publikovaných prací. Ve zdravotnictví je kladen důraz na počet pacientů a výši zisku. Ve světě práce pomohl taylorismus zaměřit pozornost na množství práce, vykonané za určitý obnos peněz. A nakonec počítače umožnily dramatický vzestup významu věcí, které mohou být počítány. To vše znamená spíše vzestup kvantity spíše než kvality.

Předpověditelnost

Třetí dimenze mcdonaldizace je předvídatelnost neboli úsilí umožnit lidem vědět, co mohou očekávat kdykoli a kdekoli. Jejím cílem je svět, kde nejsou žádná překvapení. V potravinovém průmyslu je to předvídatelná strava, prostředí a chování zaměstnanců. Ať vstoupíte do McDonalda v Praze či v Tokyu, můžete očekávat, že rozdíly budou minimální. Mražená, sušená a mikrovlnná jídla jsou tím samým v prostředí domácností. V oblasti zábavy se předvídatelnost projevuje např. v podobě TV seriálů. Ve světě práce odrážejí zvýšenou předvídatelnost byrokratické struktury, Taylorova standardizace a úplně stejné výrobky, které v jejím důsledku plynou z montážní linky.

Kontrola

Čtvrtou dimenzí je zvýšení kontroly díky nahrazení lidské technologie technologií nehumánní. V potravinářském průmyslu jsou nehumánní technologie stále běžnější - obrovské klece při norském pobřeží, ve kterých se chovají geneticky upravené ryby, nebo šílené kolonie na chov slepic či jiných zvířat... V zábavních parcích najdeme zaměstnance, kteří se chovají jako roboti a v oblasti nakupování jsou to obchodní centra, která z lidí dělají "nákupní maniaky". Učitelé i doktoři jsou stále více ovládáni nehumánními technologiemi, jako jsou předem připravené plány a postupy. Ve světě práce jsou lidé kontrolováni byrokratickými omezeními, Taylorovým nejlepším způsobem práce a montážní linkou.

Iracionalita racionality

Nejvyšší iracionalita mcdonaldizace je v tom, že lidé mohou přestat ovládat systém a systém může začít ovládat lidi. Už nyní jsou četné složky našeho života tímto systémem ovládány. Systémy jsou sice stále ještě řízeny lidmi, ale mohly by se vymknout kontrole těch, kdo pracují na vyšších místech. S procesem mcdonaldizace jsou spojeny i otázky autority a totality. Propojený systém může být ovládán malým počtem vůdců, kteří s jeho pomocí mohou ovládat celé společnosti. Můžeme se tak dostávat stále více pod kontrolu racionálních systémů, anebo pod kontrolu několika lidí, kteří se v nich vyznají. Ritzerova kniha se snaží dokázat, že nejde ani o rozumné, ani o opravdu racionální systémy. Šíří zdravotní problémy mezi svými uživateli a kazí životní prostředí. Jsou dehumanizující a tudíž nerozumné a často vedou k pravému opaku toho, čeho by měly docílit, tedy k neefektivnosti.

Železná klec mcdonaldizace?

Proč, a to i přes veškeré iracionality, směřuje společnost ke stále větší mcdonaldizaci? Důvodem tohoto směřování je, že mcdonaldizace je poháněna ekonomikou spolu s kulturními faktory a také je v souladu s pokračujícími sociálními změnami.

Jak se vyrovnat s mcdonaldizovanou společností

Ritzer zde dělí lidi do tří skupin. První skupina vidí mcdonaldizaci jako klec sametovou - mcdonaldizovaný svět jim vyhovuje a byli by neradi, kdyby se na něm něco měnilo. Druzí prožívají mcdonaldizaci jako klec gumovou - cítí se omezování mnoha principy racionalizované společnosti, ale jelikož jsou její mříže gumové, dokáží si najít únikové cesty, které jim alespoň občas umožní tuto racionální klec opustit. Třetí skupina vidí klec mcdonaldizace jako železnou - v čistě racionální společnosti pro sebe nenachází místo, cítí se v ní nespokojeni a žádná snaha uniknout z racionality jim nepřináší dostatečné uspokojení.

Nakonec se autor snaží ukázat, že existují i cesty, které jsou vůči mcdonaldizaci alternativní. Dokazuje to na úspěšných alternativních restauracích zaměřených na kvalitní a zdravou výživu, dále také na továrnách, které se snaží zjednat lidštější pracovní podmínky pro své zaměstnance atd.

Úplně na závěr autor vyjmenovává návrhy, jak se s mcdonaldizací vyrovnat. Zjednodušeně řečeno bychom se měli snažit vyhýbat každodenní všednosti a využívání maximálně zracionalizovaných institucí...

Prameny:

In.: George Ritzer: Mcdonaldizace společnosti. Academia, Praha 1996

foto In.: <http://mcdonald.kvalitne.cz>